

Спољни утицаји на балканске земље преко „бриге о људским правима“

УДК 327.8:341.

Др Славољуб Шушић, генерал-потпуковник

Брига о људским правима добила је институционални облик још у доба Француске буржоаске револуције крајем 18. века, усвајањем чувене Декларације права човека и грађанина (1789. година). Садржај тог документа био је примерен циљевима младе буржоазије, која се обрачунавала с феудалним апсолутизмом, а заснивала се на француској филозофији просвећености.

У садашње време о поштовању или непоштовању људских права и слобода, говори се с обзиром на Општу декларацију о правима човека, коју је 1948. године усвојила Генерална скупштина Уједињених нација. То је први случај у историји да је међународна заједница донела свеобухватан документ о заштити људских права и слобода. Међутим, измењени однос снага на међународној војно-политичкој сцени учинио је да се уместо снаге аргумената о поштовању људских права садржаних у Повељи УН и посебним општеприхваћеним декларацијама и међународноправним актима, све чешће потежу аргументи силе, којом економски најмоћније и политички најутицајније метрополе настоје да очувају постојеће и освоје нове сфере утицаја.

Неспорно је да је брига о људским правима, у најопштијем смислу, значајна тековина савремене цивилизације. Отуда се том питању у земљама с дугом демократском традицијом придаје значајна пажња. Историјски посматрано, брига о људским правима добила је институционални облик још у доба Француске буржоаске револуције, крајем 18. века, усвајањем Декларације права човека и грађанина (1789. година). Наравно, садржај тог чувеног документа био је примерен циљевима младе буржоазије, која се обрачунавала с феудалним апсолутизмом, а заснивала се на француској филозофији просвећености.¹ Без обзира на многа историјска ограничења, Декларација је била узор и основа за каснији развој људских права и слобода и усавршавање законитости у тој материји.

¹ У декларацији се наглашава да сви људи имају „природна права човека“ – људи се рађају слободни и остају слободни и равноправни у свим стварима; природна неотуђива права су слобода, својина, сигурност, право на супротстављање угњетавању... (Политичка енциклопедија, „Савремена администрација“, Београд, 1975, стр. 132–133).

Када се говори о поштовању или непоштовању људских права и слобода првенствено се мисли на Општу декларацију о правима човека, коју је 1948. године усвојила Генерална скупштина Уједињених нација, што је, како се оцењује у научним круговима, „први случај у историји да међународна заједница доноси такав један документ“.² Тај документ, који обавезује државе да обезбеде заштиту слобода и права појединца, касније је послужио за кодификацију људских права у оквиру међународног права. Ради праћења спровођења усвојених начела основана су и разна међународна тела и институције за ту област. Међутим, главна препрека у томе је чињеница да још увек има земаља које нису ратификовале међународноправне конвенције у области поштовања људских права и слобода, па је и контрола њиховог спровођења тешко остварљива. Највише примедба односи се на политичке слободе, религиозна осећања и расну нетрпељивост, па све до права националних мањина.³

Уједињене нације су стално радиле на усавршавању мера за међународно регулисање и контролу спровођења усвојених конвенција у области људских права. Тако су, на пример, 1966. године усвојиле два значајна пакта о правима човека: један се односи на грађанска и политичка права, а другим су обухваћена економска, социјална и културна права. Уз први документ донет је и посебан „Добровољни протокол“, који омогућује да појединачне жалбе разматра један међународни комитет за права човека. Реч је о два обавезујућа документа, у којима су садржана, највећим делом, и права обухваћена у Општој декларацији о правима човека из 1948. године. Садржај Опште декларације потврђен је и на обележавању 20-годишњице њеног усвајања, на посебној конференцији у Техерану 1968. године. Међу остале значајније документе Уједињених нација у области људских права треба, свакако, убројити и Декларацију о укидању свих облика нетрпељивости и дискриминације на основу религије или убеђења, коју је Генерална скупштина УН усвојила 1981. године, те Конвенцију против мучења, усвојену на предлог Комисије УН за права човека, из 1984. године.

Значајна тековина савремене цивилизације

Из историје политичких односа, у најширем смислу, познато је да је борба за људске слободе праћена разним противречностима и сукобима између „формалног“ права и уживања тог права. Све то може имати вид отвореног несклада између „декларације“ и стварности, када власт и владајућа класа у пракси ограничавају и негирају свечано прокламована права у уставима. С гледишта политичке науке, када се говори о политичким и другим слободама и правима мисли се на реалне слободе, оне које постоје; та наука испитује њихову рационалност,

² Уједињене нације „40 година за бољи свет“, Информативни центар УН за Југославију и Албанију, Београд, 1975, стр. 4-5.

³ *Protection of human rights*, United Nations Today, New York, 1985, pp 28-31.

тј. како, у којим условима и с којим функцијама их грађанин користи и остварује.⁴

Питање људских права и слобода вешто је кориштено у идеолошко-политичком надметању војних блокова (НАТО и Варшавски уговор) и њихових водећих сила (САД и СССР) о предностима капиталистичког над социјалистичким системом, односно социјалистичког над капиталистичким системом.

Занимљив је однос СФРЈ према питању људских права и слобода са становишта важећих међународних конвенција. Без потребе за дубљом анализом појединих државних и партијских докумената (тада једине, владајуће партије СКЈ), може се закључити да се званична политика односила према тој проблематици с много одбојности у случајевима спољних притисака. Такав однос је произилазио из карактера политичког система, који је, уз све специфичности самоуправљања, на Западу сврстан у социјалистички, односно комунистички систем, па тиме и у групацију источноевропских земаља. Међутим, с појавом првих пукотина на међурепубличким и националним спојевима, људска права су постала актуелнија, и то не само због интересовања спољних чинилаца за њихово поштовање већ и због могућности да се тим правима манипулише у дискредитовању „великосрпских хегемонистичких кругова“ који су спутавали сецесионистичке амбиције појединих народа и република и, наводно, угрожавали права националних мањина, првенствено Албанаца на Космету, па Мађара у Војводини и грађана муслиманске вероисповести у Рашкој области. Веома је уочљиво да се „демократски Запад“ није нимало узбуђивао због дугогодишњег терора албанске националне мањине (Шиптара) над Србима и Црногорцима на Космету, што је достигло врхунац у њиховим оружаним побунама против легалних органа власти Србије 1968, 1981. и 1998. године, с намером да се створи шиптарска „Косово република“, коју би, потом, припојили суседној Албанији.

Наглашено ламентирање Запада због тобожње угрожености албанске националне мањине на Косову и Метохији недвосмислено указује на перфидне планове да се разбије српско национално биће на простору претходне Југославије фаворизовањем нелегалних институција образованих у тој бившој покрајини Републике Србије, као једној од две федералне јединице суверене државе Савезне Републике Југославије. Такав однос ванрегионалних сила с правом се сматра хипокризијом, наоу политици и стратегији великих светских сила нема места за моралне назоре, већ само за интересе. У том контексту и треба сагледавати понашање ванрегионалних сила према целокупном простору Балкана, чијем су прекомпоновању приступиле пре десетак година, не размишљајући много о последицама по његове народе.

Осећајући се победником у „хладном рату“ с Истоком, Сједињене Америчке Државе и друге земље развијеног Запада свим силама настоје

⁴ Јован Ђорђевић, *Људске слободе и права у савременом свету*, Излагање на округлом столу, Нови Сад, 22. и 23. април 1977, стр. 2–4.

да свету наметну „нови светски поредак“, а с њим и своје друштвене односе, све до културне и општецивилizacione хегемоније над „остатком света“. Илустративан пример је један документ, сачињен у последњој години биполаризма у Европи, још док је постојао Совјетски Савез а Немачка није била уједињена. Реч је о Политичкој декларацији седморице најразвијенијих, усвојеној 10. јула 1990. у Хјустону, у којој се „поздравља замена репресивних режима у Централној и Источној Европи владама које су слободно изабрали њихови народи“, као и „увођење владавине закона и слободе које су камен темељац демократске државе“. Седморица најбогатијих се, затим, „обавезују да ће радити заједно са Совјетским Савезом како би му помогли у напорима да створи отворено друштво, плуралистичку демократију и тржишно оријентисану привреду“.⁵

Оруђе у „креативној дестабилизацији“ Балкана

Запад је, на челу са САД, кренуо у освајање позиција на Истоку и, да парафразирамо Клаузевица, повео рат против комунистичких режима на Истоку „другим средствима“, инсистирањем на „циркулацији људи и идеја“ која ће водити ка бољем међусобном познавању народа, бољем међусобном разумевању и јачању поверења, што ће олакшати и ефикасније решавање отворених проблема. О томе је посебно било речи на Конференцији о европској безбедности и сарадњи у Хелсинкију 1975. године, у оквиру „треће корпе“, у којој су се нашла документа која су се односила на „људску димензију“ КЕБС-а. За Запад је инсистирање на људским правима имало улогу „тројанског коња“ у „креативној дестабилизацији“ источноевропских комунистичких земаља, првенствено СССР-а и Варшавског уговора.

Да је заиста реч о „креативној“ или „конструктивној дестабилизацији“ комунистичких режима, односно о „политици која охрабрује 'конструктивну нестабилност' на један миран, организован начин“, за шта се посебно залажу САД, види се из раније објављених радова о политици САД према југоисточној Европи у деведесетим годинама.⁶ Основно полазиште у тим анализама јесте да су Централна и Североисточна Европа позорнице великих промена после окончања „хладног рата“, док југоисточни европски регион „може постати поприште обнављања ривалитета међу великим силама“, не у атмосфери „хладног рата“, него у вези с настојањем сваке силе, због специфичних дугорочних интереса, да попуни вакуум у том региону. Посебно је наглашавано да САД и СССР имају важан заједнички задатак – одржавање мира и стабилности у јужноевропском региону. После распада СССР-а, Руска

⁵ „Међународна политика“, документација, бр. 068-9, 1–16. август 1990, стр. 15–16.

⁶ О „конструктивној нестабилности“, и општем приступу САД и Запада променама на простору Источне Европе и Балкана, детаљно се говори у књизи *Проблеми балканске безбедности*, Њујорк, 1990, у чијем је Издавачком одбору био и тадашњи државни секретар за спољне послове Џејмс Бејкер.

Федерација је ступила у партнерске односе са САД и земљама Запада, на је тиме преузела и обавезе о којима је реч. Сматрало се, такође, да је јужноевропски регион, а то значи Балкан, „на ивици убрзаних, а можда и разарајућих промена“, због чега је краткорочни циљ политике САД усмерен на стабилизовање прилика и снажно опирање употреби силе и репресије, „посебно према мањинама“, што је у вези с „појавом нових облика ауторитарне власти“. Испуњавање тих циљева, према мишљењу званичног Вашингтона, не мора обавезно да значи и преузимање великих обавеза САД у одвајању средстава за те сврхе.

Развојем ситуације у источноевропским земљама и на Балкану створене су за Запад многе могућности, али и опасности. У западним метрополама преовлађује мишљење да „више не постоје разлози да се Источна Европа третира као шире подручје СССР-а“, пошто таква политика више није делотворна, већ је треба заменити билатералним односима, уз уважавање специфичности појединих земаља. Цени се да тежиште треба усмерити на три балканске земље: Албанију, Бугарску и Румунију, како се не би задржала само на развоју ситуације у Пољској, Мађарској и Чешкој, или на хаосу на простору претходне Југославије. Сматра се да ће повећана пажња према балканским земљама омогућити изградњу политичких ставова који ће убрзати промене, реформе и „конструктивну нестабилност“, који ће, у повратној спреси, „смањити вероватноћу масовне и деструктивне нестабилности у непосредној будућности“. Таква политика треба да „охрабри оне елементе који делују у правцу већег политичког плурализма и проширивања људских права“, сматрају амерички аналитичари.⁷

Када се говори о људским правима превасходно се мисли на искрене побуде да се она, као позитивна цивилизацијска тековина унапреде како у појединим земљама, тако у ширим међународним релацијама. Међутим, не треба посебно спомињати мере кажњавања које спроводи креатор „новог светског поретка“ према српском и црногорском народу, изражене у досад незабележеним економским и политичким санкцијама, како би се повиновали диктату при прекрајању простора авнојске Југославије према њиховим интересима. Није, дакле, реч ни о каквом алтруизму индустријског и компјутеризованог Запада, већ о сасвим препознатљивим интересима стратешке природе. Професор др Живојин Ракочевић даје суптилну анализу расположивог оруђа и оружја империјалног Запада у односу на „остали свет“. „Архитекти или 'барбарогенији' тзв. новог светског поретка воде 'ничевску' највећу борбу. За њу су им потребна нова оруђа и оружја. Углавном их већ имају: микроелектроника; електронски рачунари с више десетина процесора и брзинама које се приближавају брзини светлости; тзв. информационе технологије; атомска енергија и фабулозна и фамозна *Dooms Day machine* – модерни англосаксонски препев назива: 'оружје судњег дана' – из библијске Књиге страшног суда, рачунајући мишљење и буржоаски калкулус

⁷ Исто, (на основу сажетог приказа књиге *Проблеми балканске безбедности*, ЦОСИС ГШ ВЈ, Београд, 1991, стр. 14–21).

светске трговачко-финансијске 'републике'".⁸ И даље се пита: „Да ли њихова воља 'жели' пропаст савременог 'света нација': а у том апокалиптичком удесу, и властиту пропаст?“⁹ Ако се залажемо за универзална људска права и слободе, како су замишљени у наведеним међународним документима, то не значи да је уз њих могуће наметнути целом свету и остале норме друштвеног живота и понашања. Јер, „свет је различит и ступањ људских права увелико зависи од традиције, културе и општег цивилизацијског развоја сваке земље, стога људска права не морају бити скројена по америчком узору“.¹⁰

Да људска права могу бити погодно тло за манипулисање и изнуђивање решења мимо интереса народа за које креатори „новог светског поретка“ испољавају посебну „бригу“ најбоље сведочи пример „друге Југославије“, због чијег су разбијања многи њени народи постали губитници. Очигледно је да наглашену „бригу“ о људским правима водеће силе Запада, и њима наклоњене земље тзв. Трећег света, испољавају, првенствено, према регионима и земљама који пружају отпор „универзалном моделу западне демократије“ и у којима постоје сасвим конкретне могућности за извлачење профита у области нееквивалентне економске размене, експлоатације сировина или пласмана капитала. Није, стога, случајно на удару многољудна Кина,¹¹ којој се замера да хапси дисиденте, али не и Саудијска Арабија, на пример, која има систем власти раван средњовековним деспотијама, или Турска, која у обрачуну с Курдима ангажује оружане снаге које, при том, чак прелазе и на територију суседног Ирака.

Између „декларација“ и стварности

Из краћег осврта на област људских права и слобода, од покушаја њиховог кодификовања на националном нивоу (Француска) до бројних конвенција, декларација и других аката о међународноправном положају и правима човека, усвојених у Уједињеним нацијама и другим међународним форумима,¹² може се закључити колики се значај придаје том питању као цивилизацијској тековини новијег доба. Међутим, уз неспорна позитивна достигнућа у истинској бризи о друштвеном положају и заштити човекових права, очигледне су и злоупотребе у тој области, најчешће у функцији мешања у унутрашње ствари суверених

⁸ Опширније: проф. др Живојин Ракочевић: *Геополитика и „Realpolitik“ међу играчкама капитализма*, „Војно дело“, бр. 6/1998, стр. 66.

⁹ Исто.

¹⁰ Ли Пенг, председник владе НР Кине, у разговору с америчким шефом дипломатије Вореном Кристофером у Пекингу, 11. марта 1994 („Политика“, 13. март 1994, стр. 3).

¹¹ Чијен Ђичен, потпредседник кинеске владе и министар иностраних послова: „Кина је суверена земља и не може да се понаша мимо сопствених закона, свиђало се то некоме или не, а још мање може да трпи мешање других у своје унутрашње послове“ („Политика“, 13. март 1994, стр. 3).

¹² У *Зборнику Грађа међународног јавног права*, књига I, Нови Сад, 1988, стр. 719–720, наведено је 37 разних докумената о међународноправном положају човека.

држава, што није допуштено важећим нормама међународног права. То се може аргументовано поткрепити и подсећањем на слово Декларације о недопустивости мешања у унутрашње послове држава и о заштити независности и суверенитета, усвојене на 20. редовном заседању Генералне скупштине УН, 21. децембра 1965, у којој се, поред осталог, наглашава:

„1. Ниједна држава нема право да непосредно или посредно интервенише из било ког разлога у унутрашње или спољне послове ма које друге државе. Следствено томе, забрањени су оружана интервенција и сви други облици мешања или покушаја угрожавања личности државе или њених политичких и културних основа.

2. Ниједна држава не сме да употреби економске, политичке или било какве друге мере или да подстиче на употребу ових мера да би принудила другу државу да јој се подвргне у вршењу својих суверених права или да обезбеди за себе било какве предности. Исто тако, ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подстрекавати или толерисати субверзивне, терористичке или оружане активности усмерене на насилно свргавање режима друге државе или мешање у грађански сукоб у другој држави.

3. Употреба силе да би се народи лишили свог националног идентитета представља повреду њихових неотуђивих права и начела неинтервенције.

4. Свака држава има неотуђиво право да бира своје политичке, економске, социјалне и културне системе, без мешања у било ком облику од стране друге државе...¹³

Да су доследно поштоване наведене одредбе верујемо да би демократски преображај Балкана био изведен мирним путем, а СФРЈ, вероватно, била би очувана као чинилац стабилности региона.

У последњих десетак година, политиком двоструких мерила међународне заједнице према српском и црногорском народу, потврђена је често спомињана поука из историје дипломатије – да нема трајних пријатељстава нити непријатељстава, већ да су трајни само интереси. Чак су се и наши велики традиционални савезници из два светска рата, следећи своје националне интересе, без имало сентименталности, приклонили некад заједничким непријатељима у њиховом настојању да „намире историјске рачуне“ са нашим народом, одричући му право да брани своју слободу и вековне цивилизацијске тековине. То потврђује и ескалација кризе на простору Косова и Метохије, где очигледно није реч о побуни албанске националне мањине због наводно угрожених људских права и слобода, већ о класичном виду тероризма, с неприкривеном намером да се отцепи део територије СР Југославије и припоји суседној, хаосом захваћеној Албанији.

Немају никаквог рационалног утемељења захтеви вођа албанских политичких партија да се албанској националној мањини обезбеде

¹³ Исто, стр. 346.

некаква специјална права, већа од права која имају припадници осталих националних заједница на Косову и Метохији. Наша земља је Уставом обезбедила, и гарантује, једнака права и слободе свим националним мањинама на својој територији према важећим међународним стандардима, па чак и више од тога. Аутономију у саставу Србије, са максимумом грађанских права и слобода, албанска национална мањина већ има, али та права не користи. Њени лидери траже и сувереност над делом српске и југословенске државне територије, а на то, сигурно, не би пристала ниједна држава. Поготову, то не би прихватиле оне европске силе које чак и не признају постојање националних мањина у својој земљи, док нештедимце ламентирају над, тобоже, угроженим правима Албанаца на Косову и Метохији, претећи чак и војном интервенцијом западне војне алијансе против Србије и СР Југославије.

Многи представници разних међународних хуманитарних организација, дипломате и страни новинари имали су прилику да се на лицу места увере да СР Југославија у обрачуну с тероризмом, као једним од највећих зала савременог света, јасно разликује терористе од мирних грађана припадника албанске народности лојалних држави у којој живе. То је реалност која се, по свему судећи, нимало не уклапа у сценарио оних који су са пристојног одстојања режирали косовску представу „контролисане нестабилности“ и обилато спонзорисали и подучавали њене главне актере.

Несхватљиво је да се на крају 20. века понављају догађаји из некадашњих злехудих времена, за која смо мислили да припадају прошлости. Поново се у нашем непосредном суседству чује звекет оружја. Сада нам прете снаге Северноатлантског пакта, који је већ иступио изван „зоне одговорности“, у оквиру границе земаља чланица тог одбрамбеног савеза из доба биполарне конфронтације, и постао својеврстан војни сервис креатора „новог светског поретка“. Све нас то упозорава на чињеницу да утицај силе и војног чиниоца још није превазиђен, већ има истакнуто место и у савременим међународним односима. Осим претњи и примене савремених оружја велике убојне и разорне моћи, све је учесталије посезање и за разним методама притиска и уцена, којима се кажњавају државе и народи чије понашање није по мери интереса светских центара моћи. Реч је, првенствено, о разним видовима блокаде, економског и психолошко-пропагандног рата, чији је главни циљ спречавање комуникације са светом у привредној и монетарно-финансијској области, у области науке, културе, па чак и у спорту. Перфидним психолошко-пропагандним деловањем посредством електронских медија, штампе и других средстава масовних комуникација постиже се сатанизација целих народа.

И у савременом, измењеном односу снага на међународној војно-политичкој сцени – уместо снаге аргумената о поштовању људских права садржаних у Повељи УН и посебним, општеприхваћеним декларацијама и међународноправним актима – све чешиће се потезу аргументи силе,

којом економски најмоћније и политички најутицајније метрополе настоје да очувају постојеће и своје нове сфере утицаја.

Закључак

Институционализација области људских права и слобода, као позитивна цивилизацијска тековина демократизације друштвених односа на националном и међународном плану, с разлогом плени пажњу многих аналитичара, и то не само због настојања да се она унапреде већ и због могућности злоупотреба „бриге“ о тим правима зарад постизања војно-стратегијских, политичких, економских и других циљева. Борба за људска права и слободу најчешће се суочава с разним манифестацијама нескладе између формалних права и слобода и реалних могућности за њихово коришћење.

Питање људских права и слобода вешто је експлоатисано у идеолошком конфронтирању „демократског Запада“ са „тоталитарним комунистичким системом“ на Истоку у деценијама „хладног рата“ и међублоковске поделе света. Гледано „са источне стране“, то је било надгорњавање о предностима и слабостима „капиталистичког експлоататорског Запада“ и „заједнице социјалистичких земаља одлучних да граде социјализам као светски систем“.

У време „златног доба детанта“ међу војно-политичким блоковима (НАТО и Варшавски уговор) и њиховим водећим силама (САД и СССР), на Конференцији о европској безбедности у Хелсинкију, 1975. године, једна од „три корпе“ документа садржала је „људску димензију КЕБС-а“, што је Запад вешто искористио за постепену „креативну дестабилизацију“ комунистичких режима. После распада СССР-а, Руска Федерација је ступила у партнерске односе са САД и земљама Запада, а тиме је преузела и обавезе у реализовању „важног заједничког задатка – одржавање мира и стабилности у региону југоисточне Европе, односно Балкана“. Посебно се инсистирало на „заштити националних мањина од репресије ауторитарних власти“.

Наглашену „бригу“ о људским правима креатори „новог светског поретка“ и њихови савезници испољавају првенствено према земљама и регионима који не пристају на беспоговорно прихватање „универзалног модела западне демократије“. У оквиру стратегије прекомпоновања Балкана према интересима ванрегионалних сила прва је на удару била авиојска СФР Југославија. Највећи губитник насилног разбијања вишенационалне федерације био је српски народ, којем су ускраћена легитимна права на вековни посед и живот у једној држави. Да је доследно поштована Повеља УН, Општа декларација о правима човека у други општеприхваћени међународни документи, верујемо да је могло доћи и до мирне демократизације СФРЈ, која би опстала као чинилац стабилности на Балкану. Под видом бриге о људским правима албанске националне мањине у СР Југославији, креатори „новог светског поретка“ настоје да дестабилизују нашу државу, будући да је сматрају

остатком недовршене „балканизације“ простора претходне Југославије и да се уклоне на простор Косова и Метохије с намером да обезбеде стратегијски ослонац за даљи продор на исток.

У дугорочној стратегији проширења НАТО-а на исток Савезна Република Југославија, по свему судећи, треба да послужи као огледни полигон за обрачун савремене лихварске империје са много већим потенцијалним ривалима.

Литература:

1. Смиља Аврамов, *Положај Срба у геополитичким замислима великих сила*, Уводно излагање на Округлом столу „Геополитичка стварност Срба“, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.
2. Смиља Аврамов, *Прикривене акције у стратегији САД*, „Војно дело“, бр. 1/1999.
3. Љубивоје Аћимовић, *КЕБС у 90-тим годинама*, „Међународна политика“, бр. 910, Београд, 1990.
4. Љубивоје Аћимовић, *Политика САД према Југославији и Србији*, Зборник текстова „Положај и стратегија Србије у новом европском поретку“, Институт економских наука, Београд, 1992.
5. Милутин Цивић, *О војностратегијским приликама на Балкану*, Балкан 80-тих година“, БИГЗ, Београд, 1987.
6. Војин Димитријевић, *Људска права и политика према народностима у Југославији*, „Међународна политика“, бр. 951, Београд, 1989.
7. Владислав Јовановић, *Људска права и промене у Европи*, „Међународна политика“, бр. 968-9, Београд, 1990.
8. Момир Стојковић, *Нови геополитички положај Балкана и Југославије*, „Војно дело“, бр. 6/1991.
9. Предраг Симић, *Нови светски поредак и југословенска криза*, „Војно дело“, бр. 4-5/1992.
10. Живојин Ракочевић, *Геополитика и „Realpolitik“ међу играчкама капитализма*, „Војно дело“, бр. 6/1998.
11. Славољуб Шушић, *Балкански геополитички кошмар*, ВИНЦ, Београд, 1995.
12. Славољуб Шушић, *Изворишта геополитичке нестабилности (проблем националних мањина у балканским земљама)*, „Војно-политички информатор“, бр. 11/1991.